

ГАЦЬКА Людмила Павлівна,
канд. екон. наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-1704-1768
Україна

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ВКЛЮЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ В СИСТЕМУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Особливістю трансформація економічних відносин, що здійснюється в сучасних умовах, є перетворення екологічного чинника в дієву ланку господарської системи. Це обумовлює необхідність виокремлення регуляторів та регуляторних механізмів, здатних забезпечити ефективну динаміку трансформування економіки в умовах погіршення екологічної ситуації і посилення впливу виробництва як на довкілля, так і на працездатність та здоров'я населення. Об'єктивність та неперервність взаємодії господарської системи і природної екосистеми, відсутність субститутів для товарів та послуг, які надає нам природа, вимагають впровадження відносин всіх груп стейкхолдерів у цьому процесі та формування дієвого механізму їх організації та інституціоналізації¹. Виявлення послідовності виникнення та співвідношення ринкових, соціальних і державних регуляторів екологізації економічного відтворення в реаліях сучасності є запорукою успішності приєднання України до Європейського Зеленого Курсу та повоєнної трансформації економіки держави на сучасних природоорієнтованих засадах.

Складність та динамізм процесу інституціоналізації обумовлені безперервною трансформацією та значною диференціацією умов функціонування суб'єктів навіть одного рівня, багатоваріантністю альтернатив розвитку, об'єктивною неможливістю відмовитися від задоволення первинних потреб, неминучістю суб'єктивності прийняття рішень. Використання можливостей регулювання «зеленого» переходу потребує оцінки існуючої інституційної структури та врахування спрямування її еволюції у процесі виникнення та вирішення еколого-економічних протиріч. Дієвість регулювання підвищується у

1 Меддинська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах сучасних викликів: принципи та інституціоналізація/ Н.Меддинська//Економіка та суспільство. 2022.Випуск № 38.

випадку впровадження додаткової сукупності інструментів на основі процесів інституціоналізації, але підвищення ефективності інструментарію вимагає продуманості у виборі цілей та високого рівня інтенсифікації зусиль у сфері застосування. Ці питання є базовими для формування теоретичних основ інституціоналізації «зеленого» переходу². Вони потребують безперервного переосмислення принципів функціонування інститутів, постійного моніторингу трансформацій, що супроводжуватимуться зміною ціннісних домінант та становленням системи нових господарських політик.

Саме тому надзвичайно актуальним є теоретичне обґрунтування вибору інструментів упорядкування господарських взаємодій на основі закономірностей розвитку та інтеграції еколого-економічних відносин у систему господарських зв'язків.

Наша концепція полягає у наявності зв'язку між зміною змісту еколого-економічних відносин та формами їх упорядкування при створенні інституційної структури, яка була б орієнтована на досягнення їх взаємної відповідності та забезпечувала можливості ефективного розвитку суспільства. Інституційні рамки та засоби необхідні з чітко визначеними ролями у контексті справедливого зеленого переходу, а також відповідальністю та підзвітністю наділених повноваженнями суб'єктів та зацікавлених сторін, учасників та бенефіціарів оновленої економіки. Екологічний курс сьогодні об'єднує глобальні дії та дії багатьох зацікавлених сторін на рівні уряду, фінансового бізнесу та громадянського суспільства для перетворення економіки на благо всіх людей та планети.

З цієї точки зору інституціоналізація має двояке виявлення: по-перше, як процес залучення екосистемних послуг до економічного обігу, а по-друге – як результат, що проявляється в забезпеченні якості середовища існування (рис.1)

Розглянемо деякі важливі інституційні аспекти включення екологічної складової в систему економічних відносин в Україні³:

1. Складові інституціоналізації: носій (суб'єкт) інституціоналізації; контрактність (договірна основа) при взаємодії стейкхолдерів; спосіб реалізації.

2 Машненко К. Трансформація державної екологічної політики в Україні в контексті третьої та четвертої промислових революцій / К. Машненко // Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. № 3(34). С. 90–97.

3 Коломієць, Я. В., Коломієць, В. М., Радева, М. М. (2022). Інституціоналізація переходу до використання альтернативних джерел енергетики. Review of transport economics and management, (6(22)), 41–47. <https://doi.org/10.15902/rtem2021/261896>

2. Джерело: дослідження автора

Інституціоналізація господарювання**Як процес**

Залучення екологічних благ до процесу виробництва з наступним відновленням:

- Виявлення потреб
- Становлення структури екологічного сегмента
- Виявлення вимог до якості трудових ресурсів
- Визначення максимального навантаження на довкілля
- Підтримка ресурсної складової
- Формування економіки культури споживання

Як результат

- Підтримка якості середовища існування, відновлення здоров'я і працездатності націй:
- Поширення інститутів соціальної та екологічної відповідальності
- Культитування ЗСЖ, трансформація культурних цінностей
- Зміна суспільної свідомості
- Підтримка здоров'я населення та умов відтворення суспільства

3. *Рис.1. Двоякий підхід до дослідження інституціоналізації господарювання*

4. Форми упорядкування в системі еколого-економічних відносин: стихійна інституціоналізація⁴ (ініціативна випереджальна відповідність поведінки суб'єкта інституційним обмеженням), що породжує локальну інституційність, і примусова інституціоналізація.
5. Ресурсна (механізм доступу до факторів виробництва) та структурна (впорядкування господарської системи) інституціоналізація
6. Класифікація інститутів екологізації господарювання
7. Протиріччя еколого-економічних відносин та механізми їх згладжування.

1. *Складові інституціоналізації.* Інституціоналізація еколого-економічних відносин створює середовище, в якому суб'єкт господарювання стає орієнтованим одночасно на задоволення первинних (матеріальні блага) та вторинних (екологічних, пов'язаних з ресурсними та відтворювальними аспектами) потреб. Розвиток еколого-економічних відносин дає можливість виявити роль інституціональності в ефективному господарюванні як способу впорядкування діяльності і визначити функцію інституціоналізації

⁴ Kouz, R. H. (2002). Nobelivs'ka lektsiya (1991): Instytutsional'na struktura vyrobnytstva [Nobel lecture (1991): Institutional structure of production]. O. E. Vil'yamson, & S. Dzh. Viner (Eds.). (pp. 308–319) Kyiv: A.S.K

як безперервного ранжування і підпорядкування господарських статусів суб'єктів (носій), параметрів середовища (контрактність), і умов взаємодії (відносин). Трансформація об'єктів інституціонального впливу підтверджує важливе значення впорядкування в еколого-економічних відносинах (табл 1).

Результатом інституційної дії для суб'єкта стає відповідність його поведінки екологічним стандартам та нормам; упорядкування господарських відносин проявляється у відповідності інтересів суб'єктів екологічним вимогам. В свою чергу, інституціоналізація середовища виявляє себе у зміні структури та орієнтирів економіки.

Підтвердженням багатовимірності інституціоналізації стають екологічні вимоги споживачів до благ (свідчення зміни стану інституційності середовища), екологізація господарської політики суб'єкта (вказує на зміну господарських відносин) та становлення екологічного сегменту господарської системи.

Таблиця 1

Послідовність трансформації об'єктів впливу в процесі інституціоналізації господарювання

Джерело: дослідження автора

Об'єкт впливу	Чинник	Наслідок впливу	Варіант реалізації	Послідовність змін
Суб'єкт	Власна ініціатива або зовнішній тиск	Виявлення схожих параметрів з іншими суб'єктами	При співпадінні інтересів – однонаправленість розвитку; При неспівпадінні – пом'якшення протиріч примусово суб'єктом вищого рівня	Суб'єкт-відносини-середовище
Економічні відносини	Готовність суб'єктів до компромісу	Інтеріоризація правил взаємодії	Ініціативна зміна інституційності суб'єктів – локальна інституційність, що змінює підходи до цілепокладання та вибору інститутів; директивне введення інституційних обмежень	Відносини-суб'єкт-середовище
Довкілля	Формалізація впливу	Формування коаліцій	Новий компонент інтегрується у суспільні відносини, породжуючи необхідність пристосування суб'єктів	Середовище-відносини-суб'єкт

2. *Форми упорядкування в системі еколого-економічних відносин.* Якщо інституціоналізацію господарювання ми визначаємо як діяльність примусового чи ініціативного характеру, що визначає умови виробництва, то інституційний вплив, охоплюючи сукупність суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин, як специфічного інструментарію вимагає специфікації

прав власності, нормування техногенного тиску, інформаційного забезпечення, екологічного виховання та освіти, а значить – упорядковує формування системи еколого-економічних відносин⁵. Інструменти та заходи регулювання відповідності поведінки учасників умовам господарської практики еволюціонують, починаючи з введення специфічних обмежень до формування проекологізованих рутин господарювання.

Критерієм ефективності інституційного регулювання можна визначити гнучкість господарської системи у позиціонуванні та реалізації екологічного інтересу, формування умов ініціативної зміни рутин господарювання на всіх рівнях. Еволюція інституційності підтримує та забезпечує зміни з метою господарської діяльності, перехід від проматеріальної (традиційної) форми діяльності до якісно нової – проекологізованої. Деформалізація інститутів при цьому допускає як «ритуальну» відповідність специфічним обмеженням господарювання (уявна екологізація), так і випереджальне (стихийна, або самоінституціоналізація)⁶. Наявність самоінституціоналізації дає можливість говорити про стійкість нового економічного порядку та посилює необхідність державної політики, що підтримує та розвиває ознаки її появи (табл. 2).

Таблиця 2

Ознаки самоінституціоналізації екологічної поведінки

Джерело: дослідження автора

Ознака	Форма прояву
Формування системи неформальних правил і стандартів господарювання	Галузеві і міжгалузеві угоди, вимоги фінансових інституцій, корпоративні зобов'язання як умова входження на ринок
Моніторинг дотримання стандартів та правил	Має багаторівневий характер (від міжнародного до корпоративного і локального)
Застосування системи заохочень і покарань	Можливість ухилення від дотримання стандартів мінімізується побудовою ефективних систем мотивації
Розробка процедури вирішення конфліктів	Корпоративне право, контрактний механізм розподілу суспільних благ, ринкові механізми
Формування екологічного іміджу	Екологічна сертифікація, добровільна екологічна звітність

Стихийна інституціоналізація як ініціативна відповідність інституційним обмеженням виникає на локальному рівні, формуючи конкурентні переваги суб'єктів та забезпечуючи зростання ефективності

5 Radieva, M. (2018). Institutional modernization of the Global economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4 (5), 283-290. DOI: 10.30525/2256-0762/2018-4-5-283-290

6 Kamp-Roelands N (2023) Private sector initiatives on measuring and reporting on green growth OECD Publishing.

функціонування господарства. Проектування локальної, стихійно сформованої інституційності на всю господарську систему передбачає трансформацію існуючої інституційної структури.

3. *Ресурсна та структурна інституціоналізація.*⁷ Позиціонування екологічного чинника у виробництві матеріальних благ за неможливості виключення техногенного впливу на довкілля актуалізує інституційні зміни господарства. Форми інституціоналізації, відображаючи динамізм ієрархії потреб – виділення первинних (базисних) та вторинних (індукованих) форм, визначають економічну та екологічну політики суб'єктів, знижуючи руйнівний вплив та надаючи господарюванню компенсуючого характеру. Екологізація господарювання змінює зміст господарських взаємодій (пов'язано з процедурами доступу та розподілу ресурсів між суб'єктами) та трансформує структуру національної економіки. Таким чином, здійснюється ресурсна та структурна інституціоналізація господарювання (рис. 2).

Джерело: дослідження автора

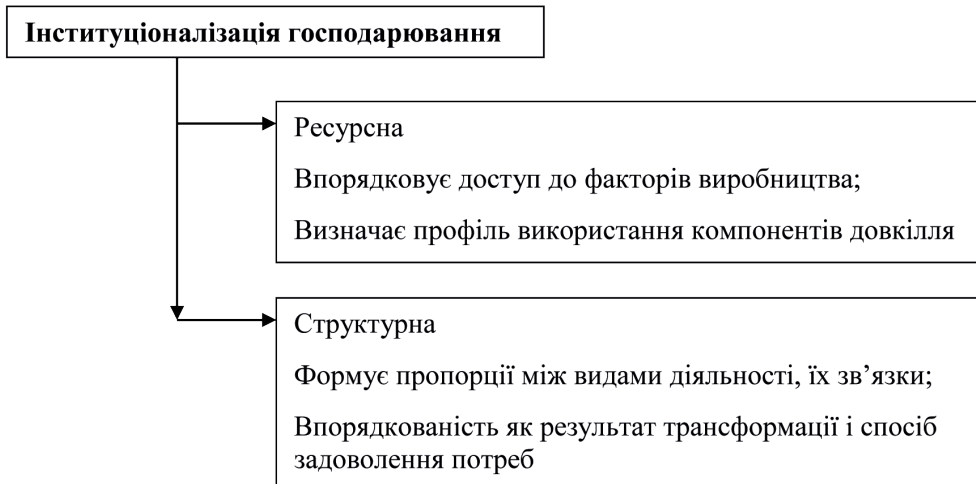

Рис. 2. Напрямки інституціоналізації

Багатоаспектність господарських взаємодій, що проектується на процес інституціоналізації господарювання, потребує зміни теоретичних основ процесу регулювання господарських взаємодій. Особливості процесу вимагають використання теорії суспільного та теорії приватного вибору, теорії економічного статусу та господарської мотивації; теорії сегментації

⁷ European Commission. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /COM (2010) 2020 Brussels, 3.3.2010. 37 p.

та секторування господарства; еволюційного підходу до вивчення потреб; теорії системності методів та інструментів регулювання.

4. *Класифікація інститутів екологізації господарювання.* Інституціоналізація як інструмент регулювання господарських і суспільних відносин має особливості в цілях і способах реалізації; формує підпорядкованість і проявляється в системі інститутів, що відрізняються рівнем теоретичної розробки та практичного освоєння (табл.3)

Таблиця 3

Класифікація інститутів екологізації господарювання

Джерело: дослідження автора

Ознака	Види	Форма прояву
1	2	3
За ступенем охоплення суб'єктів	Загальні – впливають на всіх суб'єктів і пропонують загальні правила	Партикуляристські інститути (допоміжні стосовно загальних)
	Особливі (партикуляристські – властиві обмеженому колу суб'єктів	
За синхронізацією із процесом господарювання	Проциклічні – призначені для мінімізації потенційних ризиків	Характерні для проектної стадії проведення, допускаючи формування нових ціннісних орієнтирів суспільства
	Контрциклічні – пов'язані з ліквідацією негативних наслідків господарської практики	Інститути різного рівня формалізації – від надзвичайних заходів (заборона) до формування стереотипів сприйняття середовища проживання
	Ациклічні (амоментні) – реалізуються в процесі поточного проведення	Включення нового компонента у відносини проведення й розподілу благ, у т.ч. на основі трансформації технологій
За характером впливу	Нормативні – визначають обмеження поведінки	Система регламентацій діяльності, формальних норм і правил
	Регулятивні – створюють мотиваційну базу в рамках нормативних інститутів	Моделюють спрямованість і послідовність включення екологічного компонента в суспільні відносини
За методами регулювання	Адміністративні – спрямовані на становлення сукупності норм і стандартів господарювання	Можлива нелегітимна практика ведення бізнесу, уявна екологізація, greenwashing
	Економічні – пов'язані зі становленням системи штрафних санкцій і платежів, субсидій	У своєму розвитку доповнюються ринковими, орієнтованими на створення механізмів специфікації прав власності на суспільні блага

Продовження табл.3		
1	2	3
За охопленням територій	Глобальні – об'єднання учасників міжнародного співтовариства	Формування наднаціональних інститутів, що мають індикативний характер
	Національні – становлення інституціональних основ національного господарства	Інтенсифікація впливу глобальних процесів на національну економіку
	Локальні – інтеграція національної, галузевої і регіональної інституціоналізації	Допускають самоінституціоналізацію, перехід від локальних до загальнонаціональних інститутів
	Індивідуальні	

Це дає можливість трактувати інституціоналізацію як:

- Процес і спосіб формування і підтримки порядку в господарських взаємодіях через окреслення статусу і меж суб'єктності (на основі специфікації прав власності)
- Правила взаємодії формально автономних учасників
- Способи вирішення конфліктів і консолідації учасників

Інституціоналізація формує допустимі для відтворення господарської системи зусилля для постановки та досягнення цілей, що варто розглядати як регуляторний механізм, що вимагає методологічної і методичної єдності в реалізації.

5. Протиріччя еколого-економічних відносин. Вирішення протиріч господарювання породжує як позитивні екстерналії розвитку інститутів, що підвищують прогнозованість та впорядкованість господарського середовища, так і інституційні пастки, що трактуються як протиріччя інституціоналізації.

Інтенсифікація залучення ресурсів у господарський обіг за відсутності можливості лімітування споживання благ, зумовлює зростання техногенного тиску на довкілля, породжує необхідність підтримки його якісних параметрів. Формується і виявляється система еколого-економічних суперечностей відтворення, сутність якої розгортається на основі суперечностей між зростанням потреб виробництва у природних ресурсах та обмеженістю природних умов їх розвитку; між потребою в екологічно прийнятних умовах суспільного відтворення та зростанням техногенного тиску; між наявністю екстенсивного, переважно

руйнівного типу господарювання та необхідністю впровадження інтенсивних щадних технологій; між зростаючою інтенсифікацією виробництва та екстенсивними способами освоєння природних багатств та ін.. Екологізація набуває статусу чинника прийняття господарських рішень (приклад – екологічна сертифікація продукції). Складність системи еколого-економічних протиріч відображається у трьох рівнях її структури, що включає протиріччя: суспільство – місце існування (еколого-економічне); суспільство – екологізація; протиріччя власне інституціоналізації⁸.

Становлення екологічних інститутів відбувається через взаємодію інтересів різних груп стейкхолдерів. Їх упорядкування передбачає використання як директивних рішень держави, так і становлення проєкологізованої свідомості (право на сприятливе місце існування є елементом правового статусу особистості). Ефективність інституційного впливу визначається позиціонуванням екологічних норм етики господарювання у суспільній ідеології, що впливає на мотивацію поведінки суб'єктів. Культурна складова робить констатуючий вплив на структуру споживання, реалізуючи інституційність через зміну співвідношення економічних та позаекономічних компонентів суспільних інтересів. Необхідність підтримки якості довкілля за умов інтенсифікації техногенного тиску сприяє розумінню позаекономічних характеристик відтворення як компонента людського капіталу. Розширюються об'єкти інституційних впливів (екологізація попиту) та предметної інституціоналізації (екологізація господарювання).

Єдність господарського та суспільного життя передбачає як врахування суспільної думки щодо екологічних проблем при виборі інструментів регулювання (освіта, партії, рухи, акції протесту), так і ініціацію опитування споживачів для формування уявлень про ефективність використаних інструментів (зворотній зв'язок). Проєкологізована суспільна свідомість починає функціонувати як новий господарський контекст, формуючи динаміку інституційності, забезпечуючи становлення нової форми еколого-економічної суперечності між досягнутим рівнем впливу виробництва на стан довкілля та суб'єктивним сприйняттям екологічних проблем. Так, за даними опитування, руйнівний вплив на

8 Julian Hamann, Frerk Blome, Anna Kosmützky. Devices of evaluation: Institutionalization and impact—Introduction to the special issue Research Evaluation, Volume 31, Issue 4, October 2022, Pages 423–428. URL: <https://doi.org/10.1097/reseval/rvac047>

довкільля в Карпатах надає не стільки технологічний фактор, скільки організація суспільного життя взагалі.

Інструментами пом'якшення екологічно-економічного протиріччя виступають наявність загальнонаціональної стратегії, що проектується на всі рівні господарювання; системи моніторингу та інформування населення про екологічний рейтинг організацій з обов'язковим зворотним зв'язком. Низька ефективність інструментів пов'язана з традиційністю мислення; явним спотворенням інформації за відсутності даних про реакцію суспільства, недостатньою ефективністю системи освіти. Суб'єкт здатний вибрати варіант інституційності з позиції ефективності свого функціонування, допускаючи ігнорування екологічної потреби при недостатній дієвості інституційної структури. Це проявляється у розвитку та загостренні протиріч: між індивідуально допустимою поведінкою господарюючого суб'єкта та об'єктивною детермінацією його діяльності (наприклад, екологічний вандалізм, браконьєрство); між економічною та неекономічною (адміністративною) складовими екологізації суспільного відтворення (за відсутності системи мотиваторів дотримання екологічних регламентацій); між розвитком продуктивних сил і виробничими відносинами, що регламентують організацію господарської практики (відсутність специфікації прав власності на низку інтенсивно споживаних екологічних благ, що розглядаються як суспільні; між наявними стереотипами способу життя і можливостями його організації (відторгнення субституційності благ через панування традицій суспільства – наприклад, меблів з картону, придатної в їжу упаковки, рециркульованої дощової води); між необхідністю отримання інформації та відсутністю належних прийомів її збору та обробки.

Формування та загострення протиріч у ході екологізації виявляє недоліки інституційної структури та модифікує її для досягнення впорядкованості господарських взаємодій (позитивні екстерналії), підвищуючи прогнозованість середовища на основі вироблення проекологізованих стереотипів поведінки. У міру екологізації господарювання інституційність суб'єктів змінюється. Індивіди, соціальні групи, національне співтовариство як споживачі благ підтримують екологічну репутацію, маркування та ін. (наприклад, згідно з опитуваннями, 94 % споживачів США віддають перевагу товарам, виробленим за екологічно чистими технологіями). Необхідно створення умов поширення інструментів апробованого на рівні інституційності суб'єктів на господарську систему при моделюванні

параметрів середовища, господарських взаємодій та суб'єктності (загальнонаціональні екологічні рейтинги, акції; економічні преференції; створення екологоорієнтованих асоціацій, спілок. Також інституціоналізація здатна породжувати і інституційні пастки, що трактуються як протиріччя інституціоналізації господарювання (табл. 4)

Об'єктивна зумовленість становлення додаткових сегментів в економіці, що породжується появою та розмежуванням екологічних та екологізованих потреб та благ, може розглядатись як методологічний підхід до аналізу проекологічної диверсифікації господарства та доказу проциклічної функції екологізації.

Таблиця 4

Види інституційних пасток

Джерело: дослідження автора

Інституційна пастка як невідповідність:	Значення	Механізми подолання
Вихідних орієнтирів підприємницьких зусиль отриманим результатам	Відсутність визначеності результатів впливу	Коригування цілей, інструментів; моніторинг і контроль стану об'єкта впливу; мотивація дотримання обмежень; система інформування
Способів інституціоналізації досягнутому рівню розвитку суспільства	Незатребуваність прогресивних форм та методів господарювання	Розвиток підтримуючої інфраструктури; культура, освіта, виховання
Інтересів окремих суб'єктів інституціональним змінам	Формування тіньової інституціональності	Мотивація суб'єктів до дотримання регламентів; формування іміджу; система інформування
Об'єктивної обумовленості процесів інституціоналізації їх суб'єктивному сприйняттю	Практикування нелегітимних, асоціальних форм діяльності	Формування моральних і культурних цінностей; доступність інформації; проведення конкурсів; обмін досвідом

Цілеспрямоване використання елементів довкілля обумовлює усвідомлення (виявлення, позиціонування та адекватну реакцію) суспільством екологічних та екологізованих потреб і благ (так, у галузях ПЕК екологічне благо – енергія альтернативних відновлюваних джерел (сонце, вітер тощо); екологізоване – енергія традиційних енергоносіїв, що вимагає компенсації (попередження) негативного впливу від їхнього споживання). Як наслідок формуються власне екологічні інституції, що охоплюють суспільні відносини виробництва та розподілу екологічних благ, та

екологізовані, спрямовані на компенсацію/мінімізацію впливу на стан довкілля. Позиціонування екологічного чинника на всіх рівнях та напрямках суспільного поділу праці підтверджує проекологічну диверсифікацію господарювання, яка супроводжується зміною рутин господарювання. Це проявляється у специфіці результату: виникнення нових благ та надання існуючим додаткових властивостей; створення особливих товарних форм, що характеризують некопійований, своєрідний продукт (покращення здоров'я населення, проекологічне коригування освітніх програм; розробка нових технологій відповідності специфічним обмеженням).

Класифікація екологічної потреби та благ, що її задовольняють⁹, дозволяє виявити особливості інституціоналізації щодо її спрямованості та специфіки інструментарію. Критерій доступності благ актуалізує використання ринкових інструментів (бابل-принцип, рейтингова система), становлення суб'єкта рольових функцій власника та інвестора. Оцінка походження виділяє культурну складову як інструмент розподілу та відтворення природних благ на основі інститутів екологічного виховання, освіти. Ознака витрат використання щодо перевантажуваних благ визначив дієвим поєднанням нормування та системи мотиваторів (так, посилення екологічних стандартів у США супроводжувалося держфінансуванням заходів, податковими пільгами), становлення проекологізованого іміджу.

Вивчення благ з позиції критерію носія дає можливість прослідкувати еволюцію екологічної потреби: усвідомлення її відбувається суб'єктивно на рівні індивіда (екологоорієнтований попит, утворення екопоселень), трансформація в суспільну потребу (становлення екологічних рухів та партій) та, нарешті, екологізація громадського вибору. Рідкісність, відсутність тимчасової синхронізації сприйняття благ створює передумови послідовного включення в господарювання обов'язкових додаткових факторів, що розширюють спрямованість інституціоналізації, підтверджуючи проциклічну функцію екологічного регулювання.

Екологічний сегмент господарства, що з'являється як наслідок ресурсно-структурної інституціоналізації, є відокремленим напрямом суспільного розподілу праці. Його характер реалізований розподільчою (алокція ресурсів та благ), комунікаційною (обмін благами, інформацією з іншими галузями), регуляторною (вплив на пов'язані галузі), контроль-

⁹ Меддинська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах сучасних викликів: принципи та інституціоналізація/ Н.Меддинська//Економіка та суспільство. 2022. Випуск № 38

ною (параметри інституційності суб'єктів задані інституційними регламентаціями) функціями. Особливості еволюції сегмента зумовлені специфікою культури та практики господарювання, а саме: домінуючий розвиток окремих галузей; тенденції трансформації культурно-моральних цінностей; історична наступність. Інституціоналізація на матеріалі становлення екологічного сегмента господарства сприймається як інструмент для об'єднання суб'єктів з різними параметрами інституційності. Держава, беручи участь у формуванні сегмента, що виконує суспільно необхідні функції, бере до уваги, що суб'єкти господарювання орієнтовані на власні результати (отримання прибутку) і змушені відповідати екологічним регламентаціям. Це дозволяє виділити у складі господарства та його екологічного сегменту, відповідно, залежно від форми об'єднання суб'єктів-учасників чистий ринковий (приватнопідприємницький); чистий державний (суспільний) сектори, допускаючи варіювання їх співвідношення в окремих напрямках¹⁰.

Класифікація екологічних сегментів за низкою ознак (див. табл. 5) дозволить упорядкувати сфери застосування інструментів регулювання господарювання (інституційність середовища), параметри господарських взаємодій (інституційність відносин), сукупність ролей суб'єктів господарювання (інституційність суб'єктів).

Лідерство національного господарства в екологічній сфері дозволить з мінімальними витратами відповідати міжнародним вимогам, брати участь у торгівлі як традиційними благами, так і специфічними послугами екологічного сегменту. Міжнародне співробітництво змінює параметри інституційності та відображається у структурній перебудові національних економік через включення національного екологічного сегменту у глобальні господарські зв'язки. Це дозволяє розглядати динаміку екологічного сегмента як оціночний критерій ефективності інституціоналізації.

Таблиця 5

Класифікація видів діяльності в екологічному сегменті

Джерело: дослідження автора

Ознака	Види
1	2
За характером інструментарію	Компенсація наслідків господарювання
	Дотримання встановлених нормативів
	Попередження забруднення

¹⁰ Julian Hamann, Frerk Blome, Anna Kosmützky: Devices of evaluation: Institutionalization and impact—Introduction to the special issue Research Evaluation, Volume 31, Issue 4, October 2022, Pages 423–428. URL: <https://doi.org/10.1097/reseval/rvac047>

Продовження табл. 5

1	2
За ступенем розвиненості інституційної структури	Дотримання екологічних вимог
	Формування системи культурних цінностей
За формою об'єднання суб'єктів	Із превалюванням підприємницького сектору
	Із превалюванням державного сектору
За географічним охопленням	Регіональний рівень
	Загальнонаціональний рівень
	Міжнародний рівень
За структурою	Домінування технічних способів екологізації
	Домінування послуг
За орієнтацією на інституційні обмеження	Дотримання внутрішніх екологічних. нормативів
	Дотримання екологічних нормативів розвинених країн

Держава в ході примусової інституціоналізації через наступність економічних і адміністративних методів забезпечує перехід від про-предметного до проекологізованого господарювання; обумовлює багатомірність екологізації через структурну та стабілізаційну функції держави, актуалізуючи неекономічні характеристики (здоров'я населення, естетичне сприйняття довкілля, тривалість життя) національного розвитку, формування системи моральних і духовних цінностей, економіки культури споживання благ.

Складність створення єдиної класифікації методів державного регулювання обумовлена структурною та інфраструктурною складовими екологічних благ, тривалістю відтворення екосистем, складністю специфікації прав власності.

Адміністративне регулювання вводить стандарти і обмеження, посилення яких як забезпечує задоволення потреб, (наприклад, екологічних), так і сповільнює економічний розвиток. При посиленні жорсткості екологічних нормативів і платежів суб'єкт здійснює лиш витрати попередження забруднення; зацікавленість в компенсації остаточного впливу (нижче ліміту) вимагає додаткових інструментів впливу (страхування, система застав і відшкодувань, кредитування).

Становлення економічних методів компенсує недостатність адміністративних, впливаючи на інтереси суб'єктів щодо екологізації в

релевантному спрямуванні через спонукання (пільги по кредитуванню, амортизація очисного обладнання) і примусу (платежі за використання елементів природного середовища, штрафи). Екологічне нормування параметрів функціонування господарської системи виступає невід'ємним компонентом індустріалізації, що набуває з ходом еволюції інституційної структури статус допоміжного інституту (для уникнення декларативного характеру має підтримуватись моніторинговим та інформаційним комплексом) Тим самим відбувається якісна еволюція інструментарію інституціоналізації – від констатації факту антропогенного впливу до формування культури споживання благ, екологізації свідомості, підтверджуючи перехід від пропредметного до проекологізованого господарювання. Коригування інституціональної структури носить переважно еволюційний характер, сприяючи переходу до нових інститутів через врахування ретроспектив ного досвіду дозволу проблеми й усунення недоліків раніше використовуваних, обумовлюючи інституціональну спадкоємність.

При цьому політика держави може бути класифікована як структурована і стабілізаційна одночасно – перша припускає формування екологічного сегмента (структурна інституціоналізація), друга (ресурсна інституціоналізація) сприяє підтримці потенціалу відтворення. Дослідження підходів до керування суб'єкт-суб'єктними й суб'єкт-об'єктними відносинами у світлі становлення екологічного сегмента виявляє системні зв'язки екологізації господарювання, визначає вплив на соціально-економічний розвиток, зміну структури інтересів.

Даний процес може трактуватися як організаційні зміни, що включають процеси інтегрування й кооперування, змістовні зміни виробничої сфери (технічні, технологічні, соціальні), що супроводжуються проекологізованою диверсифікованістю національної економіки. Додання суспільній думці статусу господарського контексту в умовах фіаско ринку обумовлює реалізацію суспільно необхідних функцій, пов'язаних з врахуванням позаекономічних характеристик суспільних відносин (здоров'я, естетичне сприйняття середовища проживання, тривалість життя) за допомогою формування системи моральних цінностей, економіки культури споживання благ, спільного користування екологічними благами та врегулювання національних стандартів. Однак синхронність трансформації інституційного геопростору недосяжна через індикативний характер перетворень, неповне охоплення міжнародними угодами всіх

держав, формуванням альянсів і союзів або за проблематикою, або за територіальною ознакою.

Держава об'єднує та регулює діяльність суб'єктів за допомогою врахування в інституціоналізації господарювання специфіки інституційності регіонального та національного порядків, що забезпечують цілісність та наступність інституціоналізації. Орієнтирами інституційності регіону, можливо суперечливими, виступають загальнонаціональні, власне регіональні, галузеві. Загальнонаціональні орієнтири виявляються у становленні єдиних інституційних підходів до екологізації виробництва, оптимізації міжрегіональних взаємодій та забезпечують умови відтворення. Можливий вплив регіональної інституційності на інші території («передача досвіду») та проектування на державну інституційність. Галузева інституційність виступає у ролі своєрідного каркаса, зумовлюючи становлення похідного напрямку інституціоналізації міжгалузевих та міжрегіональних відносин.

Різновидом еколого-економічного протиріччя виступають невідповідність регіональної та галузевої інституційності (перша пов'язана з екологізацією господарювання, друга її ініціює та підтримує), тобто протиріччя між розвитком виробництв основної спеціалізації та соціально-економічного комплексу – проявляється у проблемі старих промислових зон. У цьому випадку інституціоналізація господарських взаємодій може здійснюватися за напрямками: власне процесу задоволення потреб регіону (створення територій, що особливо охороняються, заповідників, зон відпочинку для підтримки екологічної обстановки); господарських взаємодій суб'єктів (міжрегіональна інтеграція та кооперація, включаючи діяльність екологічного сегменту). Реалізація методів регулювання господарської системи регіону на основі національної потребує використання критерію визначення ефективності – «збереження інституційної життєздатності» (термін запропонований в екологічній сфері, але може бути адаптований для практики господарювання в цілому), що забезпечує конкурентоспроможність регіону. Інституціоналізація господарювання передбачає гармонізацію інтересів суб'єктів під час охоплення всіх сфер життєдіяльності.

Термін «інституційна структура» відображає співвідношення інститутів, не визначаючи у явній формі межі впливу, характер взаємодії інститутів та фактори вибору. Реакція суб'єктів на обмеження, що вводяться, диференційована, що свідчить про існування меж впливу, тобто

інституційного поля, що акцентує увагу не на кількісному показнику (співвідношення інститутів), а на якісному (дієвість).

Становлення нових та/або похідних інститутів – це наслідок генези поля, обумовлене наполегливістю забезпечення композиції інтересів суб'єктів. Генеровані інститути впливають на межі інституційного поля, дозволяючи класифікувати інституційний вплив: за роль суб'єктів господарювання (активний і пасивний); за характером (примус та переконання); з контрольованості (директивні, індикативні та стихійні); за походженням (зовнішні та внутрішні).

В цілому можемо зробити висновок, що сучасна система інститутів екологізації економіки вважається недосконалою, що проявляється в перспективній природоохоронній і ресурсозберігаючій діяльності, нераціональному природокористуванні, погіршенні навколишнього природного середовища. Роль цієї системи полягає у недопущенні негативного екологічного (антропогенно-техногенного) впливу, що спричиняє зміни в навколишньому природному середовищі, а також поточні та майбутні соціальні й економічні збитки. Формування інститутів, котрі сприяють екологізації економіки, доповнює наявні методи і способи в цій галузі та є новим поглядом на досліджувану проблему. Екологізація економічного розвитку пов'язана з довготривалою зміною кількісних та якісних характеристик екологічних процесів і новаціями щодо ведення господарства на основі збереження і примноження природного капіталу, зниження антропогенно-техногенного впливу на нього.

DOI: 10.51587/9798-9866-95976-2023-014-114-130